

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА: АД СТАРАЖЫТНАСЦІ ДА НАШЫХ ДЗЁН

Ю.Р. Бацюлёва

ПРЫСВЯЧЭННЕ І ПРАДМОВА ДА “КАТЭХІЗІСА” 1562 г. СЫМОНА БУДНАГА Ў ПЕРАКЛАДАХ НА СУЧАСНУЮ БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Прысвячэнне і прадмова да “Катэхізіса” 1562 г. Сымона Буднага з’яўляюцца свайго роду візітнай карткай унікальнага твора – адзінага беларускамоўнага пратэстанцкага катэхізіса XVI ст. і, адначасова, першай беларускамоўнай публікацыі на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

Пераклад тэкстаў такога значэння і такога ўзроўню – задача няпростая і вельмі адказная.

Неабходна зразумець і з максамальнай дакладнасцю перадаць жаданні і памкненні аўтара, ідэйна-тэматычную скіраванасць твора, адлюстраваць спецыфіку эпохі, захаваўшы пры гэтым функцыянальна-стыльвыя асаблівасці арыгінала, вобразнасць мовы аўтара, манеру ўздзеяння твора на чытача. Неабходна таксама ўключыць перакладаемы твор у гістарычны кантэкст, разгледзець яго праз прызму ўсёй творчасці аўтара.

Нас цікавіць, якім чынам і наколькі адэкватна беларускім перакладчыкам удалося захаваць і перадаць галоўныя ідэі, стыль і вобразнасць арыгінальных тэкстаў. Для аналізу былі выкарыстаны:

1) прысвячэнне ў перакладзе Алеся Бразгунова (1997) [3], далей – пераклад № 1;

2) прысвячэнне і прадмова ў перакладзе Наталлі Кабелкі (2005) [1], далей – пераклад № 2;

3) прысвячэнне і прадмова ў перакладзе Уладзіміра Кароткага і Жаны Некрашэвіч-Кароткай (2005) [4], далей – пераклад № 3.

З-за абмежаванага аб’ёму, мы засярэдзім нашу ўвагу толькі на самых істотных момантах.

Звернемся спачатку да прысвячэння, якое само па сабе таксама ўнікальнае. Гэта – адзінае прысвячэнне Сымона Буднага на беларускай мове, якое захавалася да нашага часу, і, акрамя таго, адзінае вядомае прысвячэнне Радзівілам з такім спецыфічным, “калектыўным” адрасатам – калі аўтар звяртаецца праз асобы двух князёў да іх старэйшых сыноў.

Безумоўна, што такая “эксклюзіўнасць” таксама павінна была знайсці адлюстраванне ў перакладзе.

Умоўна, прысвячэнне можна падзяліць на дзве часткі: багаслоўскую і свецкую, у кожнай з якіх вылучаюцца свае магістральныя тэмы, ідэі і мэты. Адносна багаслоўскай часткі размова пойдзе аб тэме выратавання і яе перадачы на мову перакладу, у свецкай мы закранем нацыянальна-патрыятычную праблематыку і тэму ўладара ў іх інтэрпрэтацыі на сучасную беларускую мову.

Аб’ект перакладу – рэлігійны тэкст эпохі Рэфармацыі. Таму самым важным і складаным з’яўляецца менавіта адэкватная перадача тэалагічных думак і поглядаў аўтара з пункту погляду захавання і сэнсу, і формы (знакавай абалонкі ідэі, у якой яна знайшла сваё ўвасабленне). Вырашэннем гэтай задачы дасягаецца і перадача пазіцыі Сымона Буднага як тэолага і гуманіста, і захаванне яго стылю: віртуознай лёгкасці і яснасці выказвання, сістэмнасці і лагічнасці выкладання, дакладнасці і пераканаўчасці аргументаў, якія абавязкова падмацоваюцца трапнымі прыкладамі, – аднім словам, калі неверагодна складаныя рэчы тлумачацца проста, прыгожай вытанчанай моваю.

Інтэрпрэтацыю тэмы выратавання, мы разгледзім на наступных прыкладах.

I. Адносіны Бога і чалавека пасля падзення.

Бог всемогущий, освещенные а милостивые княжата, потому ся всегда напротив грешному человеку заховал, ижъ хотяжъ сам от него отходил, пред ся его дивным обычаем от блуда и от грехов выривал [2, с. 24]. Гэта – самы першы сказ, ключавы, а таму асабліва складаны для перакладу. У ім можна выдзеліць тры сэнсавыя часткі, якія ў розных прапорцыях адлюстроўваюцца і ў прысвячэнні, і ў прадмове: 1) Бог ў адносінах да чалавека (БОГ→: больш разглядаецца ў прысвячэнні), 2) чалавек ў адносінах да Бога (чалавек: больш разглядаецца ў прадмове), 3) становішча чалавека без Бога.

1. Бог ніколі не пакідаў сваё стварэнне – гэта выражана прыслоўем *всегда* і дзеясловам *заховати* (*заховал*). Што датычыцца дыстанцыі паміж Богам і чалавекам, выражанай прыслоўем *напротив*, то тут маецца на ўвазе, з аднаго боку, свабода чалавека ў сваім выбары, а з другога – аддаленасць чалавека ад Бога з-за граху.

2. Чалавек быў створаны свабодным у выбары добра ці зла. Самастойнасць яго свядомага выбару выражаецца азначальным займеннікам *сам* і дзеясловам *отходить* (*отходил*). Выратаванне ж магчыма толькі ў

Богу, таму чалавеку неабходна самому прыкласці пэўныя намаганні: самастойна і свядома выбраць дабро і трымацца пуці, указанага Богам, што выражаецца дзеясловам *ся выривати (ся выривал)* (з грахоўнага стану). Такім чынам, мы можам так пазначыць адносіны Бога і чалавека:

БОГ→← чалавек. Паглядзім, як гэта адлюстравалася ў перакладах.

№ 1: *Бог усемагутны, ... сябе заўсёды асобна ад грэшнага чалавека трымаў, // які хоць сам ад яго і адыходзіў, але перад яго абліччам дзіўным чынам ад блуды і грэху ратаваўся* [3, 120]. Пераклад, як бачым, амаль літаральны. Ідэя “ўзаемаімкнення” заховаецца: БОГ→←чалавек.

№ 3: *Бог усёмагутны, ... таму заўсёды заставаўся побач з грэшным чалавекам, // што, хоць [той] сам ад Яго адступаўся, аднак, дзякуючы дзіваноснаму яго звычаю, ад блуду і граху вырываўся* [4, с. 8]. Пераклад прыслоўя *напротив* як *побач* не павінен бянтэжыць, бо перад намі рэлігійны тэкст: сапраўды, паміж чалавекам і Богам маецца дыстанцыя, але Бог усё роўна заўсёды застаецца *побач* з чалавекам. Ідэя “ўзаемаімкнення” тут таксама захоўваецца: Бог→←чалавек.

№ 2: *Бог усемагутны, ... у тым заўсёды аб’яўляў Сябе грэшнаму чалавеку у тым, што, // хаця чалавек сам ад яго адыходзіў, Бог усё адно ўцудоўны спосаб ратаваў чалавека ад памылак і грахоў* [1, с. 13]. У параўнанні з перакладамі № 1 і № 2, гэта – свайго роду кампрамісны варыянт. Перакладчык пазбягае дыскусіі аб сэнсе дыстанцыі паміж Богам і чалавекам, але ідэя застаецца ўсё той жа: Бог заўжды з’яўляўся грэшнаму чалавеку, каб дапамагчы.

Такім чынам, мы бачым, што без змянення і скажэння сэнсу, кожны з перакладчыкаў адлюстраваў асобны аспект у разуменні дыстанцыі, мяжы паміж Богам і чалавекам.

Істотнай у перакладзе № 2 з’яўляецца замена дзейніка *чалавек* на *Бог* са зменай стану дзеяслова, які выражае выказнік: *ратавати (ратаваўся на ратаваў)*. Пры такім перакладзе акцэнт з чалавека пераносіцца на Бога, з-за чаго “губляецца” гэты “суўдзел” у выратаванні (“аўтаматычнае” выратаванне немагчыма), неабходнасць свядомага імкнення да Бога. Такім чынам, знікае ідэя аб “ўзаемаімкненні”: БОГ→←чалавек змяняецца на БОГ→, БОГ→чалавек.

3. Стан, у якім знаходзіцца чалавек без Бога, перадаецца наступным чынам. Назоўнікі *блудъ і грѣхи* ў № 1 перакладаюцца: першы – як *блуканне, няправільны шлях*, другі даецца ў адзіночным ліку – як *грэх* увагуле (увасабленне зла, якое аддаляе чалавека ад Бога). У № 2 *блудъ* – гэта *памылкі*, для назоўніка *грѣхи* захоўваецца множны лік. У № 3 *блудъ*

перакладаецца як *блуд* у значэнні цялеснага граху, для назоўніка *грѣхи*, як і ў № 1, выбіраецца адзіночны лік.

II. Воля (Божая, чалавечая). Для эпохі Рэфармацыі выключна важнай з’яўляецца ідэя літасцівага і цяроплівага Бога. У Буднага яна знаходзіць увасабленне пры выкарыстанні словазлучэнняў, у састаў якіх уваходзіць прыметнік *милосердный* ці назоўнік *милосердые* ў абавязковым спалучэнні з дзеясловамі, якія выражаюць волю, пажаданне – *рачити* і *хотети*. У арыгінальным тэксе шматкратна гучыць гэта выражэнне волі Божай у дачыненні да грэшнага чалавека: *з особливога милосердия своего, в гневе своим не рачил зоставити; ужаслившись над их упадком, рачил им заразом и всему потомству их предивный ратунок урадить* [2, с. 24–25] і г. д. Менавіта зваротам да гэтых дзеясловаў падкрэсліваецца спрадвечнае Божае Слова, спрадвечная Божая Думка. Такая структура поўнаасцю перадаецца ў № 1 і № 3. У № 2, на вялікі жаль, яна перакладчыкам не захоўваецца (*не застаўся ў гневе, злітаваўся над іхнім адпадзеннем* [1, с. 13] і г. д.).

III. Рэлігійныя намінацыі. Звернем увагу на інтэрпрэтацыю рэлігійнай асабовай і абстрактнай лексікі. Як вядома, у 1562 г. Сымон Будны быў кальвіністам, а праз колькі год перайшоў у антытрынітарыі. З гэтай прычыны пераклад рэлігійнай лексікі патрабуе асаблівай ўважлівасці і далікатнасці, што і прадэманстравалі ўсе перакладчыкі, бо нават самая малая недакладнасць у гэтым пытанні можа прывесці да блытаніны тэрмінаў, ідэй, паняццяў і справакаваць багаслоўскую спрэчку.

Асобы Святой Троіцы згадваюцца ў тэксе і разам (*бог отец через Христа, единого сына своего, в духу святом утешителю нашим*), і паасобку (*пан Бог всемогучий; Христос-пан; гетман Хрыстос; дух святой утешитель* і г. д.). Адзначым толькі, што словазлучэнні тыпу *пан Бог* і *Хрыстос-пан* захоўваюцца толькі ў № 1, № 3 (для перадачы мясцовага каларыту), у № 2 яны перакладаюцца, як *Госпад Бог* і *Хрыстос Госпад* – прынцыповай розніцы тут няма.

Адносна намінацыі Маці Божай (у арыгінале – *пречистая девица*), вельмі цікавая перакладчыцкая знаходка маецца ў № 3: *Найчысцейшая Панна*, дзе спалучаецца значэнне дзявоцтва і нявіннасці са значэннем (тут – духоўнай) высакароднасці.

Пэўны нюанс назіраецца пры перакладзе словазлучэння *от въплощенья Христова в року ...*: у № 1, № 3 – *уцелаўленне* (закранаецца трэці пункт Сімвала Веры), у № 2 – *нараджэнне* (але гэта ўжо другі пункт

Сімвала Веры; прыгадаем таксама хуткую змену ў поглядах Сымона Буднага на другую асобу Святой Тройцы).

IV. Дзе шукаць выратавання *зараз* (указвае Бог: БОГ→). Бог-Айцец ужо “сучаснаму пакаленню” (маецца на ўвазе XVI ст.) *через духа святого і светлость Евангелія сына своего* [2, с. 25] указвае сапраўдную веру, якая і змяшчаецца ў прысвячаемай кнізе – *в тых малых новое кузни книгах* [2, с. 25]. Гэта прыгожая буднаўская метафара захоўваецца толькі ў № 3, у іншых перакладах яна трансфармавалася: *у гэтых малых, па-новаму задуманых кнігах* [3, с. 121] (№ 1) і ў *гэтай малой новадрукаванай кнізе* [1, с. 15] (№ 2). Згаданыя варыянты не адлюстроўваюць усёй яе шматслайнасці (гэта – і рэфармаваная царква, і сапраўдная апостальская вера, і пратэстанцкая друкарня, і першая публікацыя такога кшталту ў ВКЛ). У дачыненні да № 1 можа нават узнікнуць недарэчнае пытанне, ці не быў катэхізіс вынаходніцтвам Буднага?

Побач з тэмай выратавання вельмі моцна гучыць нацыянальна-патрыятычная праблематыка. Законы сапраўднага збаўцы Хрыста ўвасобіліся ў “Катэхізісе” менавіта на роднай мове. Прывядзём некалькі прыкладаў з перакладаў.

I. У назве твора *Катихисис, то ест наука стародавняя христiанская от светого писма, для простых людей языка руского, в питаннях и отказъх събрана* [2, с. 24] словазлучэнне *языка руского* ў № 3 змяняецца на *народа рускага* [4, с. 8], а ў № 2 яно перадаецца, як *мовы беларускай* [1, с. 11].

II. ... *здавна далеко росъширенным словенским языком суть накоротце пописаны права* [2, с. 25] – ва ўсіх трох перакладах *словенским языком* (ва ўсіх месцах) перадаецца *славянским языком*.

III. Адметна перакладецца фраза *Отчизна и Речь Посполитая* [2, с. 26]. У перакладах № 1, № 2 яна гучыць, як *Айчына і Рэч Паспалітая* [3, с. 122] (№ 1) і як *Бацькаўшчына і Рэч Паспалітая* [1, с. 15] (№ 2) – падкрэсліваецца пэўная розніца, робіцца супастаўленне. У перакладзе ж № 3 – *Айчына і дзяржава* [4, с. 10] – Рэч Паспалітая разглядаецца, як адна з форм дзяржаўнага ўтварэння.

Усе гэтыя моманты, звязаныя з гістарычнымі назвамі беларускай мовы, беларускага народа і дзяржавы, неаднаразова разглядаліся, таму яны не патрабуюць ні тлумачэнняў, ні ўдакладненняў. Адзначым толькі, што кожны з перакладчыкаў, знайшоў сваю форму для іх перадачы на мову перакладу.

Звернемся, нарэшце, да адрасата, бо да дзвюх папярэдніх тэм далучаецца тэма ўладара. Гаворка пойдзе аб Радзівілах. Тут нас цікавяць наступныя моманты.

1. Твор прысвечаны праз асобы князеў Радзівілаў да іх старэйшых сыноў. У арыгінале і князі, і княжычы называюцца *княжаты*. У № 1 і № 2 перакладчыкі аддаюць перавагу выключна назве *князі*. У № 3 назіраецца большая разнастайнасць: *князі, маладыя князі, княжата* (у сэнсе *княжычы*). Гэта тым больш карэктна, што не толькі пазбягаецца пэўная блытаніна паміж княжацкімі асобамі і падкрэсліваецца спецыфічны характар прысвечэння, але і адлюстроўваецца сімвалізм сувязі і ўспрыемства пакаленняў – ідэя чаго стужкай праходзіць праз увесь тэкст. (Гісторыя чалавецтва Будным разглядаецца, як гісторыя адной вялікай сям’і, лёс кожнага члена якой мае выключную важнасць. ... *пан бог всякого человека упалого опуцати не рачил*” [2, с. 25]. Аб гэтым сведчыць і выбар лексікі ў дачыненні да чалавека: гісторыя чалавецтва ідзе ад “першых бацькоў” (Адам і Ева) да “апошніх нашчадкаў” (XVI ст.)).

2. Аўтар заклікае Радзівілаў да еднасці ў справах і ў веравызнанні. Апошні момант так увасобіўся ў перакладах. ...*з едноти одного гасла* [2, с. 26] – у № 2, № 3 захоўваецца прамы сэнс арыгінала: *у адзінстве вызнання* [1, с. 15] (№ 2) і *на еднасці аднаго сімвала* [Сімвала веры – Ю.Б.] [4, с. 10] (№ 3). У № 1 перакладчык убачыў нейкае метафарычнае значэнне, бо *гасло* перакладаецца, як *герб* (з *адзінства герба*) [3, с. 122].

Пераклад прысвечэння з’яўляецца самым складаным. Менавіта ад яго якасці і адэкватнасці залежыць разуменне сэнсу прадмовы, якая з’яўляецца лагічным працягам прысвечэння. У прадмове Сымон Будны працягвае развіваць свае тэалагічныя погляды, адлюстраваныя ў прысвечэнні.

Тэма выратавання тут гучыць ужо як “чалавек ў адносінах да Бога”, як “сучасны” (XVI ст.) прыклад на шляху чалавека да збаўлення. Аўтар дае тлумачэнне тым, хто жадае трымацца добрага пуці, але не ведае, *як*; паказвае, *чым* пагарджае для чалавека няправільны шлях, на які чалавек уступае сам і з-за ашуканстваў д’ябла. У прадмове падкрэсліваецца, што імкненне чалавека да Бога павінна быць “актыўным” (гэта ілюструецца прытчай аб спячым чалавеку): вучыцца Слову Божаму і навучаць другіх. Выратаванне немагчыма *без науки* (вывучэння катэхізісу – Ю.Б.), *без веры* і *без исповядання* [2, с. 27]. У адваротным выпадку чалавек рызыкуе апынуцца ў яме, увязнуць у блудзе і грахах, зрабіцца бязвольнай цацкай у руках д’ябла [2, с. 28]. Асабліва адзначаецца роля духоўных настаўнікаў у справе выратавання, але выбар зноў за чалавекам (ці слухацца дрэннага настаўніка).

Што датычыцца катэхізіса, то тут на яго ўказваюць і “чалавекі” – на прыкладзе Апостальскай Царквы. Увогуле, як і ў прысвячэнні, так і ў прадмове Будны “вёў” чытача да таго, што “навука выратавання” (і ў тэорыі, і ў практыцы) змяшчаецца ў прысвячаемым Катэхізісе, бо дзякуючы яго вывучэнню многія змогуць *и в познание бога и его правды прійсці и в святом житью* расці і ўмацоўвацца [2, с. 27].

Усе гэтыя аўтарскія думкі знайшлі выдатнае адлюстраванне ў перакладах, паміж якімі няма значных адрозненняў і якія амаль паралельныя арыгінальнаму тэксту. Звернем увагу толькі на адзін момант.

I. Пры перакладзе сказа: *Наболей четвертая часть, се ест о святом крещении и о вечери сына божіего, помыслити можем опричную книжку выпустити* [2, с. 29] словазлучэнне *помыслити можем* было б лепш перадаць як у № 3 – *можам падумаць* (выдаць кнігу – Ю.Б.), дзе адлюстроўваецца большая мера сумнення, чым у варыянце *можно было б* (выдаць кнігу – Ю.Б.) (№ 2). Абодва пераклады карэктныя, і розніца не вельмі вялікая, але вельмі часта ў артыкулах замежных вучоных гаворыцца аб тым, што Будны абвясціў выданне гэтай кнігі, з чаго робіцца выснова, што такая кніга існавала.

На падставе прадстаўленага матэрыялу можна зрабіць наступны агульны вывад. Усе тры пераклады з’яўляюцца адэкватнымі. Наяўнасць пэўных несупадзенняў не павінна бянтэжыць, бо яна сведчыць, перш за ўсё аб выключным багацці беларускай мовы, як XVI, так і XXI стст., а таксама аб удумлівай і вельмі беражлівай працы перакладчыкаў над арыгінальным тэкстам. Больш за тое, наяўнасць трох розных перакладаў яшчэ раз падкрэслівае такую нацыянальную рысу беларускага грамадства, як узаемапавага і талерантнасць у адносінах да кожнага з яго членаў, бо кожны чалавек, незалежна ад узросту, адукацыі, вераспавядання, сацыяльнага становішча, можа знайсці свой пераклад. І, яшчэ раз падкрэслім, што самая вялікая якасць перакладаў і заслуга перакладчыкаў заключаецца ў тым, што гэты шэдэўр беларускага рэлігійнага красамоўства стаў зразумелым і даступным для шырокага грамадства.

Літаратура

1. Катэхізіс: Помнік беларускай Рэфармацыі XVI ст. / Адаптаваны тэкст, пер. са старажыт. бел. мовы Н. Кабелка. Мінск: Юніпак, 2005. 312 с.
2. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / Уклад., уступны арт. і камент. У. Кароткага. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 309 с.
3. Родная літаратура: Хрэстаматыя: 10 кл. / Укладальнік М.А. Лазарук і інш. Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. 767 с.
4. Роднае слова. 2005. № 8.